

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Richard Sennett

De cultuur van het nieuwe kapitalisme

J.M. Meulenhoff | 2007 | 192 pp. | € 17,90 | ISBN 978-90-290-7921-1

Snijdende analyse moderne postindustriële economie biedt weinig perspectief

door *Jean Penders*

Oud-lid van de CDA-fractie in de Tweede Kamer en het Europees Parlement.

De auteur Richard Sennett is een befaamde Amerikaanse socioloog die doceert aan het *Massachusetts Institute of Technology* en de *London School of Economics*. Hij publiceerde eerder *The Corrosion of Character* en *Respect in a World of Inequality*. Het hier besproken boek¹ stemt je somber door de snijdende analyse van de moderne, postindustriële economie terwijl het geboden perspectief bescheiden is. Dit soort tegendraadse literatuur is echter noodzakelijk om je te behoeden voor een gemakzuchtig aanvaarden van de huidige toestand. De lezer is gewaarschuwd, Sennett houdt van zwart-wit en van tamelijk dik hout, maar hij scoort ook.

* * *

De doorbraken op ICT-gebied, de innovaties, de technologische ontwikkelingen, nieuwe productieprocessen — een tijd lang waren het merktekens die wezen op onstuimige

groei, welvaartsexplosies en schitterende ondernemerssuccessen. Bureaucratische verstarring, zowel bij logge, grote ondernemingen als bij nationale overheden, werd aangepakt. De wereld werd één markt. De stroperige verzorgingsstaat, met zijn vande-wieg-tot-het-grafmentaliteit, kwam op de ontleedtafel terecht en werd duchtig gefileerd. Weg met het je-leven-lang-werken bij één baas. Flexibiliteit en mobiliteit kwamen in de mode. Jong, dynamisch, vernieuwend en jobhoppen — dat waren de trends. Er zijn natuurlijk in de moderne economie geweldige resultaten geboekt. Uitvindingen en product vernieuwingen hebben het materiele peil opgekrikt, natuurlijk vooral bij de mensen die zich tot de nieuwe producten toegang konden verschaffen, die zich dat konden permitteren.

Maar er is en wordt voor het scheppen van de nieuwe economie een hoge prijs betaald. De inkomensverschillen zijn gigantisch toegenomen, rijk en arm komen steeds verder van elkaar te staan. Ook in de economisch goed draaiende sectoren liggen succes en falen vlak bij elkaar. Arbeidsplaatsen staan bij voortduring onder druk door continue

B
O
E
K
E
N

fusies en reorganisaties. In de meer traditionele sectoren worden outsourcing en automatisering als bedreigingen ervaren. Kennis veroudert bliksemsnel en vereist permanente scholing, wat vooral voor oudere mensen problematisch kan worden. Ervaring geldt als oudbakken. Gestage vaart maakt plaats voor gejaagdheid.

Beschrijft Sennett hier geen karikatuur? Het industriële tijdperk is toch permanent aan nieuwe ontwikkelingen onderhevig geweest? Natuurlijk, maar in de laatste decennia hebben veranderingen het karakter gekregen van aardshokken.

De auteur grijpt terug op de werken van Max Weber, vooral, maar niet uitsluitend, op diens *De protestantse ethiek en de geest van het kapitalisme*. In de negentiende eeuw bevorderde Bismarck dat ondernemingen en instellingen van de burgermaatschappij in Pruisen militaire organisatie模ellen toepasten. Bedrijven kregen stabiele structuren, garandeerden duurzaamheid en verhoogden de werkgelegenheid. De nationale staat werd geaccepteerd wegens zijn ordenende kader en vermogen tot sociale opvang. Ervaring werd gerespecteerd. Kennisreservoirs werden gekoesterd. Taken werden vakkundig uitgevoerd.

Uiteraard is bovenstaande beschrijving te idyllisch. Er was armoede en ellende. Geestelijk gesproken hebben velen de samenleving ervaren als een 'ijzeren kooi', waaruit geen ontsnappen mogelijk was. Dit is allemaal waar. Toch vormden de structuur van het bedrijfsleven en de bescherming en opvang die de nationale staat boden — het embryo van de verzorgingsstaat — omstandigheden die grote massa's een houvast en een idee van 'erbij te horen' gaven.

In de twintigste eeuw zette deze trend zich decennialang door. Het bedrijfsleven had een sociale inslag. De multinationals boden carrières voor het leven en het fenomeen

verzorgingsstaat maakte een geweldige bloei door: in het Westen en, mutatis mutandis, ook in de communistische wereld.

Tegen het eind van de twintigste eeuw kwam het sociale kapitalisme onder druk te staan en het bezweek onder die druk. De bureaucratistisch-communistische systemen van Oost-Europa en de Sovjet-Unie stortten in en in het Westen koesterden de burgers de verzorgingsstaat, maar zij tekenden tevens protest aan tegen de almaar uitdijende kosten ervan. Herstructurering, afslanking en bezuiniging kwamen op de agenda.

* * *

Op de drempel van het moderne kapitalisme werden volgens Sennett drie bladzijden omgeslagen. Drie cruciale veranderingen die het einde kunnen betekenen van het sociale kapitalisme en die grote gevolgen hebben voor het leven van de gewone werkende mens.

Die veranderingen zijn een verschuiving van de macht in grote bedrijven van het management naar de aandeelhouders. In de tweede plaats het najagen van kortetermijnresultaten in plaats van het nastreven van duurzaamheid op lange termijn. En ten derde de doorbraak van nieuwe communicatie- en productietechnologieën, die kriskras door bedrijven en instellingen schieten, de bestaande verhoudingen op hun kop zetten, afrekenen met beproefde bestuursmodellen en grote consequenties hebben voor de werkgelegenheid.

Hoe kwamen de aandeelhouders in het zadel? Het einde van het monetaire systeem van Bretton Woods in de jaren zeventig van de vorige eeuw, maakte wereldwijde verschuivingen mogelijk van enorme kapitalen die voorheen waren genesteld bij nationale ondernemingen en nationale banken; even later gingen ook pensioenfondsen over de grenzen opereren. Het leidde tot transnationale fusies en acquisities, waarop de natio-

nale staten weinig vat hadden. Bestuurders van ondernemingen die gewend waren goede betrekkingen met vertrouwde investeerders te onderhouden, verloren de controle. De nieuwe investeerders waren activistisch en eisten rendement.

De tweede verandering hield in dat dit rendement bovendien op korte termijn moest worden gescoord. Het kapitaal werd ongeduldig. Ondernemingsplannen werden irrelevant. Koerswinsten werden belangrijker dan dividenden. Bedrijven moesten zich een image aanmeten van frisse dynamiek, innovaties en productvernieuwingen, zodat ze aantrekkelijk werden voor opkopers en doorverkopers. Stabiliteit was verdacht, want niet creatief. Werknemers en personeel waren per definitie sluitstuk.

De derde nieuwigheid, de nieuwe technologieën, kegelde vertrouwde structuren omver en trok nieuwe bevelslijnen. Orders kwamen vanuit alle windrichtingen, uitgevaardigd door directeurs die werden opgejaagd door snelle profijtzoekers. Hedgefondsen en *private equity* zijn de nieuwste 'bountyjagers'. Nationale overheden, en a fortiori vakbonden, staan tamelijk machteloos tegenover de nieuwe financieel-economische spelbepalers.

In het kielzog van dit alles duiken de problemen op die zijn verbonden met automatisering en vergrijzing. Automatisering leidt onvermijdelijk tot een verlies aan arbeidsplaatsen. Veel werkzaamheden kunnen nu eenmaal met minder of zelfs zonder personeel worden uitgevoerd. Het heeft geen zin hiertegen achterhoedegevechten te leveren. Van wereldwijde concurrentie kun je je niet afzonderen. In het tijdvak van het nieuwe kapitalisme is daarnaast de vergrijzing op een specifieke manier een bedreigend verschijnsel. Het gaat niet alleen om de kosten voor de samenleving wegens de toegenomen zorgbehoefte. Het heeft ook te maken met

de snelle veroudering van kennis. Computerreparateurs en softwaretechnici, om twee voorbeelden te noemen, moeten zich drie keer in hun loopbaan bijscholen. Een werkgever die de keus heeft een 50-jarige werknemer te laten bijscholen dan wel een nieuwe kracht van 25 jaar in te huren, heeft een dubbel financieel voordeel bij het lozen van de oudere werknemer: de nieuwe jonge werknemers zit in een lagere salarisschaal en het bedrijf bespaart zichzelf een dure bijscholingscursus.

De drie veranderingen vormen samen een ideologie. De mensheid zou worden bevrijd uit de eerder vermelde 'ijzeren kooi' en vrijheid inademen. Flexibiliteit en mobiliteit zouden de instrumenten zijn voor nieuwe verhoudingen in economie en samenleving. Het klinkt mooi, maar het is een eenzijdig verhaal.

In het begin van deze boekbespreking werd melding gemaakt van de resultaten van de moderne economie: welvaartsexplosie, zegenrijke innovaties, nieuwe technieken en doorbreking van bureaucratische verstarring. Voeg daaraan toe dat de welvaart zich ook heeft verspreid van de Atlantische wereld naar delen van Azië en Latijns-Amerika. Maar ook is geweest op de hoge kosten: sterk gestegen inkomensongelijkheid, *job insecurity*, arbeidsplaatsen vernietigende reorganisaties, overwaardering van tempo en onderwaardering van kalm strategisch denken op middellange termijn.

* * *

De drie ideologische veranderingen die Senett beschrijft, luiden een nieuw hoofdstuk van het kapitalisme in. Ze bieden een speculatief, interessant maar ook verontrustend perspectief. Hij waagt zich aan een omschrijving van de cultuur van het moderne kapitalisme, meer in het bijzonder van het type mens en manager dat het in deze tijd goed doet. De succesvolle manager neemt

B
O
E
K
E
N

snel besluiten, combineert handig vluchtige inzichten en meningen, en is bovenal sociaal vaardig. Bedachtzaamheid en ervaring zijn ballast. Vakmanschap, het leveren van een solide product, van een goed stuk werk, betekent in de eerste plaats tijdverlies. De moderne manager wisselt in hoog tempo van baan, hetzij om behaald succes te verzilveren – ook financieel –, hetzij om de dreiging voor te zijn om te worden afgeserveerd. Het is *up or out*.

Deze managers brengen steeds nieuwe producten, die, hoewel nog niet compleet ontwikkeld, toch in de markt worden gezet. Dit vraagt om een tweede ronde, met een verbeterd product en opnieuw kassa.

Voor Sennett ontvouwt zich een cultuur van oppervlakkigheid, met weinig diepgang.

En dat heeft weer tot gevolg dat loyaliteit aan de onderneming of instelling en haar medewerkers niet tellen.

* * *

Komt Sennett na al zijn sombere observaties en analyses misschien ook nog met oplossingen en remedies op de proppen?

Hij bekent zich tot het progressieve kamp en deelt mee dat hij steeds linkser is geworden. In de kern komt zijn verhaal erop neer dat er een reusachtige cultuuromslag moet komen, weg van kortetermijngewin, oppervlakkigheid en gejaagdheid, naar duurzaamheid, degelijkheid en rustig stuurmanschap. Maar hoe bereik je dat?

Het laatste hoofdstuk valt wat tegen. Sennett vervalt niet in nostalgie naar het verleden. Een weg terug is niet mogelijk. Dit vergroot zijn geloofwaardigheid, maar zijn toekomstperspectief is aan de magere kant. Zonder het met zoveel woorden te zeggen toont hij zich een aanhanger van het Rijnlandse model. Dat is een opmerkelijke stap voor een geleerde die zo duidelijk in Angelsaksische sferen opereert. Hij pleit in algemene termen voor het weer oppakken

van de draad van het sociale kapitalisme, dat weliswaar de kenmerken van een 'ijzeren kooi' in zich droeg, maar ook zorgde voor sociale insluiting en opvang. De wereldwijde protestbewegingen van andersglobalisten en verdere tegenvoeters van neoliberalen zullen hem uit het hart gegrepen zijn.

Concrete aanduidingen hoe het Rijnlandse model overeind zal kunnen blijven in de competitie met de Verenigde Staten, India, China, Brazilië en andere nieuwkomers op het wereldtoneel, ontbreken. Er waart een roep rond dat Europa, de Europese Unie, het voortouw moet nemen bij het verdedigen en uitdragen van genoemd model en de daarmee verbonden waarden. Brengt de Europese Unie daarvoor de nodige eensgezindheid en overtuiging op? Uit de discussies over het nieuwe Europese verdrag valt dat niet af te leiden.

* * *

Sennetts idee van een eerherstel en verder voortbouwen op een aangepaste versie van een sociaal kapitalisme, krijgt op twee punten een opvallende uitwerking. Sommige feministes zullen hun wenkbrauwen fronsen, maar de auteur prijst Nederland met zijn ver doorgevoerde stelsel van deeltijdbanen, waardoor meer mensen betrokken worden bij de verdeling van de beschikbare arbeid. Het hebben van werk leidt tot zelfrespect. Dát is het belangrijkste. Tegelijkertijd blijft er voldoende tijd en ruimte over voor het runnen van een gezin en de zorg voor de kinderen. Voor de goede orde voeg ik hieraan toe dat Sennett het verichten van deze zorgtaken genderneutraal beschrijft.

De tweede uitwerking doet sterk denken aan de denkbeelden over een levensloopregeling, die in Nederlandse kringen, en dan vooral in de nabijheid van het CDA, opgeld doen. Eenieder zou de beschikking moeten krijgen over een basisinkomen, waarmee

hij of zij op de markt onderwijs, gezondheidszorg of een pensioen kan inkopen. Op de vrije markt, dus zonder bureaucratie betutteling van overheidsinstanties. De financiering — zonder inkomenstoets, dus met een minimum aan papierwerk — zou weer wel een zaak van de nationale staat zijn. Op die manier worden vrijwilligers, die nu onbetaald allerlei nuttige taken verrichten,

in het economische systeem worden betrokken. Voor een Amerikaan zijn dit wel zeer utopische denkbeelden.

Sennett maakt het de lezer qua inhoud en stijl niet gemakkelijk. Wellicht heeft die stijl de vertaler parten gespeeld, want de kwaliteit van zijn werk is niet altijd geweldig. Maar het boek zelf werkt door de controversiële opzet verfrissend.

Noten

- 1 Vertaling door Willem van Paassen van de door Sennett op Yale University gehouden en in 2006 gebundelde *Castle Lectures in Ethics, Politics and Economics*.